

Stijlvol samenkomen

Een beknopte studie
naar de invloed van de cultuur
op de liturgie

*uitgave onder verantwoordelijkheid
van de generale synode van de
Christelijke Gereformeerde Kerken
in Nederland
2012*

BUIJTEN & SCHIPPERHEIJN

Stijlvol samenkomen

Een beknopte studie
naar de invloed van cultuur
op de liturgie

uitgave onder verantwoordelijkheid van de generale synode
van de Christelijke Gereformeerde Kerken in Nederland

2012

INHOUD

1 Woord vooraf	4
2 Het wezen van de eredienst	5
2.1 Oorsprong en definities	5
2.2 Aspecten van de eredienst	6
3 Inhoud van de eredienst	8
3.1 Ontmoeten en spreken	8
3.2 Gedenken	9
3.3 Vieren	9
3.4 Verkondigen en horen	10
3.5 Verwachten	10
3.6 Dienen	10
4 Cultuur en eredienst	12
4.1 Cultus en cultuur	12
4.2 Schets van onze cultuur	14
4.3 Christen in onze cultuur	15
5 Handreiking	18
5.1 Bewegelijkheid	19
5.2 Belevingscultuur	19
5.3 Verlies aan gemeenschapszin	20
5.4 Vormen van communicatie naast het Woord	21
5.5 Passiviteit en mondigheid	23
5.6 Samenvatting	23

1 WOORD VOORAF

Opdracht

De generale synode 2007 besloot om deputaten eredienst te vragen zich te bezinnen op de volgende vragen:

- a. Wat is ten diepste een eredienst van de gemeente, in het bijzonder de zondagse eredienst.
- b. Wat zijn de consequenties van de huidige cultuur en het hedendaagse levensgevoel voor de eredienst.

Voor de uitvoering van deze opdracht is samengewerkt met de Theologische Universiteit van Apeldoorn.

In 2010 heeft de generale synode van deze bezinning kennis genomen en deputaten eredienst gevraagd deze in de vorm van een handreiking aan de kerken aan te bieden. Deze handreiking ligt nu voor u.

Doelstelling

De handreiking is bedoeld als stof tot bezinning voor kerkenraden, gespreksgroepen en verenigingen. Langs die weg kan de handreiking ook toegepast worden in besluitvorming rond veranderingen in de eredienst.

Voor de inhoud van de handreiking zijn allereerst de Bijbelse bron-gegevens van belang. Maar er is ook gekeken naar de ontwikkelingen in de Joodse liturgie. In de lijn van de gereformeerde traditie is meegenomen wat bekend is vanuit de vroegchristelijke kerk.

Deputaten menen met deze handreiking het gehele kerkverband te dienen en hopen van harte dat hiervan ruimhartig gebruik zal worden gemaakt.

2. HET WEZEN VAN DE EREDIENST

2.1 Oorsprong en definities

De eredienst of kerkdienst heeft een centrale plaats in het gemeentelven. De grond daarvoor vinden we in de Heilige Schrift. Daarin wordt, al vanuit het Oude testament, gesproken over de samenkomst (van de gemeente). Dit woord vinden we vaak in verband met de tent van samenkomst (Ex. 25-40), waar God en mens tot elkaar naderen. De mensen mogen hier komen met hun gaven van toenadering (Lev. 1-7). We mogen dit zien als de basis voor de eredienst.

De tent van samenkomst was eerst de tabernakel. Later wordt door Salomo een permanent huis voor de samenkomst gebouwd, de tempel in Jeruzalem. De regels en gebruiken blijven dan dezelfde. Er vindt een verschuiving plaats wanneer er synagogen komen. Dan komen er gebeden in de plaats van offers (naar aanwijzing van Ps. 141:2) en ontstaat de structuur van de eredienst zoals die later in de christelijke gemeente wordt aangehouden.

Er zijn verschillende woorden om de samenkomst van de gemeente aan te duiden. In de Bijbel vinden we een aantal malen het woord liturgie (*leitourgia*). (Luk. 1:23; Hebr. 9:21; 10:11; vgl. Hebr. 8:2,6; Rom. 15:16 en Fil. 2:17,30). Het betekent: dienst en meer specifiek: priesterdienst (vanuit de Septuaginta). Het wordt ook gebruikt als afgrenzing tegen de technische termen voor offerdienst (*latreuein*) (zie bijv. Luk. 2:37; Hand. 26:7; Hebr. 9:9; 10:2).

De samenkomst van de gemeente wordt in het Nederlandse spraakgebruik met verschillende termen aangegeven, die wel ieder een belangrijk aspect van de samenkomst aanduiden, maar niets zeggen over de andere aspecten. Wat opvalt is dat vaak wordt gesproken van 'dienst', waarbij de nadruk valt op de activiteit van de deelnemers. Zij komen bijeen om een dienst te bewijzen, om te dienen.

Als het gaat over een *kerkdienst* wordt daarmee bedoeld dat het

dienen plaatsvindt binnen het kader van een kerk (van *kuriakè*: wat van de Here is), en nader bepaald: binnen de muren van een kerkgebouw.

Als het gaat over een *eredienst* wordt daarmee iets gezegd over het karakter van de samenkomst: men komt bijeen om God de eer te brengen die Hem toekomt.

Als het gaat over een *godsdiensstofening* bedoelen we daarmee de dienst aan God. Mensen doen dat niet automatisch maar ze oefenen daarin, zozeer dat ze deze HERE steeds meer leren kennen en daardoor ook steeds beter zijn heerlijkheid kunnen verwoorden.

In deze handreiking zullen we steeds spreken over de eredienst, als aanduiding van de zondagse samenkomsten van de gemeente. Onder eredienst willen we het volgende verstaan:

Een eredienst is een ontmoeting van God en zijn gemeente, die door Hem is samengeroepen. God komt in zijn Woord en de gemeente mag in die ontmoeting antwoorden.

2.2 Aspecten van de eredienst

Een eredienst heeft verschillende aspecten.

Als eerste is dat *de verhouding tussen God en de gemeente*. Er zijn delen van de liturgie die bij God horen, zoals schriftlezing en verkondiging, en delen die bij de mensen horen, zoals gebeden en liederen. Als het goed is, zijn die beide delen op elkaar afgestemd als woord en antwoord. Daarbij dient wel bedacht te worden dat er een groot onderscheid is: God in zijn majesteit buigt zich neer naar een vergadering van zondige mensen. Als dat onderscheid beleefd wordt zal dat bepalend zijn voor de wijze waarop de gemeente voor het aanzicht van de HERE verschijnt: in een sfeer van eerbied en ontzag.

Het tweede aspect is *de volgorde*. Bij God ligt het begin en het initiatief. Hij roept zijn gemeente bijeen en Hij is de eerste die spreekt. Daarna komt de gemeente aan het woord. Dit is niet alleen een

volgorde in tijd, maar vooral een volgorde in beginsel. Hoe zou een mens tot de HERE kunnen spreken, als Hij zich niet eerst in zijn Woord aan hem bekend heeft gemaakt? Het Woord bepaalt ook de manier waarop de mens antwoord geeft aan de sprekende God.

Het derde aspect is *de beweging in de actie van Godswege*: komen. God houdt zich niet op verre afstand, maar Hij zoekt zijn gemeente op en komt naderbij. Daarmee draagt het ook iets van de laatste dingen in zich: vanuit de toekomst en zijn eeuwig koninkrijk komt God ons tegemoet.

Het vierde aspect is *het hoe van dat komen*: God komt in zijn Woord. Dat wijst op het spreken van God, maar er klinkt meer in mee. Vanuit de betekenis van het Hebreeuws voor 'woord' (*dabar*) hoort daar onlosmakelijk de daad bij. Dat spitst zich toe in het komen van Jezus, de Zoon van God. Hij wordt het vleesgeworden Woord genoemd (Joh. 1, 14). Zijn komen is niet los te maken van zijn opdracht: de dood aan het kruis en de opstanding uit de dood. Hij is de gekruisigde en opgestane Heer. Gods komen in zijn Woord omvat ook het komen in zijn Heilige Geest. Woord en Geest zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Het is dus de Drie-enige God die tot ons komt in de samenkomst van de gemeente.

Het vijfde aspect betreft *de plaats waar de gemeente zich bevindt*: in de wereld. De mens wordt niet louter als individu gezien wordt. Hij mag deel uitmaken van een groter geheel, de gemeente. De gemeente leeft in de wereld, en dat omvat onze aardse werkelijkheid en tegelijk de cultuur waarin wij leven.

3 INHOUD VAN DE EREDIENST

3.1 Ontmoeten en spreken

Het is God die de gemeente samenroept. Als mensen die samen de gemeente vormen daaraan gehoor geven, ontstaat er een ontmoeting. Deze ontmoeting heeft veel kenmerken van een gesprek, met name in het spreken en luisteren. Waar er niet wordt geluisterd, kan er ook geen passend antwoord worden gegeven. Dat wij op het spreken van de HERE antwoord mogen geven na te hebben geluisterd, betekent dat er een zekere wederkerigheid is. Er wordt niet langs elkaar heen gesproken maar het is werkelijk een gesprek.

God komt in zijn Woord met een duidelijk adres. Hij weet tot wie Hij spreekt en kent ook de omstandigheden van de gemeente. Dat blijkt al uit de groet van Godswege aan het begin van de dienst: 'Genade voor u en vrede...'. Het is geadresseerd aan de gemeente. Alle woorden van Godswege die uit de Schriften gelezen worden zijn voor de oren van de aanwezige gemeente bestemd en het is de opdracht van de voorganger om ze uit te leggen en toe te passen.

Maar ook als de gemeente spreekt heeft dat een adres. De gemeente mag zich richten tot God. Dat blijkt uit de belijdenis: 'Onze hulp is in de Naam van de HERE...'. Ook het zingen en de gebeden zijn op God gericht. Daarbij mogen woorden gebruikt worden die veelal door God in de mond zijn gelegd maar door mensen opgeschreven. Het duidelijkst ervaren we dat in het zingen van de psalmen.

Ook in de gebeden krijgt het antwoord van of namens de gemeente een belangrijke plaats. Dat antwoord krijgt inhoud in de lofprijzing, de dankzegging en de noden die aan de HERE mogen worden voorgelegd.

De inzameling van de gaven is een antwoord metterdaad. Hierbij geven we aan God terug wat we van Hem hebben ontvangen. Hij kan deze gaven weer uitdelen daar waar anderen in hun nood tot Hem hebben geroepen.

De hele samenkomst draagt zo het karakter van een ontmoeting en een gesprek. De HERE spreekt, en Hij heeft mensen op het oog in de situatie waarin zij zich bevinden. De gemeente komt samen met het oog op deze God die spreekt.

3.2 Gedenken

Een wezenlijk deel van de ontmoeting kunnen we aanduiden met het Bijbelse woord ‘gedenken’ (Hebr. *zakar*). Gedenken is meer dan herdenken of herinneren. Gedenken is ‘tegenwoordig stellen’, dat is benoemen en de waarde ervan overdenken. Daarbij gaat het om Gods grote daden van redding, verlossing en bevrijding (Ps. 77:12). Wat de HERE in het verleden heeft verricht, stelt Hij ook in het heden aan de orde en op grond daarvan mogen we weten dat deze daden ook in de toekomst tot stand zullen komen.

Het gedenken heeft twee kanten. De ene is die van de HERE die zijn verbond gedenkt. (Ez. 16:60). Wat Hij ooit aan Abram heeft beloofd komt terug in het verbond met Israël en vervolgens met de gemeente. Telkens opnieuw stelt de HERE zijn verbond aan de orde, en daarin maakt Hij zijn woorden en beloften actueel. Op grond daarvan mag de gemeente vertrouwen dat de HERE, die immers trouw is aan zijn verbond, dat in de toekomst zal blijven doen.

De andere kant is die van de gemeente die Gods trouw gedenkt. De gemeente is geroepen om Gods trouw in zijn daden in het verleden, in het heden te duiden. Die opdracht wordt door Jezus zelf gegeven rond de instelling van het Heilig Avondmaal, als Hij zegt: ‘Doet dit tot mijn gedachtenis’ (Luk. 22:19; 1 Kor. 11:25). Daar wordt immers de betekenis van zijn offer tegenwoordig gesteld.

3.3 Vieren

Gedenken en vieren hangen nauw met elkaar samen. Bij het woord vieren denken we aan een feest of een plechtigheid. Daarin zijn er vaak handelingen die de reden van de viering hoorbaar (verbaal) en zichtbaar en tastbaar (sacramenteel) maken. Zo is het ook in de sacramenten in de eredienst. Daarin gebeurt er iets waaraan de bedoeling van het sacrament valt af te lezen. Bij de doop wordt de

onderdompeling in of besprenkeling met het water tot een begraven worden met Christus in zijn dood en weer met Hem opgewekt worden tot een nieuw leven. Bij het Heilig Avondmaal zijn brood en wijn verbonden aan het sterven en de opstanding van Jezus Christus. Het brood wijst op de ellende en de noodzaak van Christus' offerdood voor ons. De beker (der dankzegging) legt het accent op het feestelijk karakter van de verlossing.

3.4 Verkondigen

In de verkondiging vindt de uitleg en de toepassing van de Schriften plaats. Dat is de manier waarop God tot ons wil spreken. Hij maakt daarbij gebruik van mensen die in zijn dienst zijn gesteld. Maar ook het antwoord van de gemeente is verkondiging. De lofprijzing die uit de gemeente komt, wordt zelfs vergeleken met de troon waarop de HERE zetelt (Ps. 22:4). Een bijzonder moment van verkondiging treffen we aan bij de viering van de Maaltijd des Heren. Paulus heeft daarvan gezegd: 'Zo dikwijls gij dit brood eet en de beker drinkt, verkondigt gij de dood des Heren, totdat Hij komt' (1 Kor. 11:26).

3.5 Verwachten

Gedenken heeft ook een aspect dat ziet op de toekomst. We komen het tegen in de verkondiging met betrekking tot de laatste dingen. Dat zien op de toekomst karakteriseert de verkondiging. We zien het in de woorden rond de viering van het Heilig Avondmaal: 'Verkondigt gij de dood des Heren, totdat Hij komt!' Verwachting treffen we ook aan wanneer Jezus zegt dat Hij 'niet meer van deze vrucht van de wijnstok zal drinken, tot op die dag, dat Ik haar met u nieuw zal drinken in het Koninkrijk mijns Vaders' (Mat. 26:29). Door de verkondiging die gericht is op de toekomst, ziet de gemeente vol verwachting uit naar de bruiloft van het Lam, en komt er het verlangen om bij Christus te zijn.

3.6 Dienen

Het diaconale aspect hoort wezenlijk bij de samenkomst van de gemeente, die niet alleen is opgekomen om God te dienen, maar ook om onderling van dienst te zijn. Dat beperkt zich niet tot het houden van collecten. Ook de voorbereiding van een dienst werd

vanouds tot een diaconale taak gerekend, in het bijzonder met betrekking tot de Maaltijd des Heren. Daarnaast wordt de gemeente in de verkondiging opgeroepen tot dienstbetoon. Dat beperkt zich niet tot de gemeente zelf, maar weet ook van de nood van de wereld. De aandacht daarvoor zal ook in de voorbeden niet mogen ontbreken.

4 CULTUUR EN EREDIENST

4.1 Cultus en cultuur

De gemeente van Christus bevindt zich altijd op een bepaalde plaats in de wereld en in een bepaalde tijd van de geschiedenis. Ze leeft niet in een isolement maar maakt deel uit van de cultuur. Dat houdt in dat de gemeente niet gevrijwaard is van goede of kwade invloeden die uit die cultuur opkomen.

Onder cultuur verstaan we datgene wat wordt gevormd door tradities en sociale patronen. Het begrip cultus is een nauwer begrip, waarmee in het algemeen de beoefening van rituelen wordt aangeduid.

Er is een taalkundige verwantschap tussen de woorden cultus en cultuur. Beide hebben een Latijnse achtergrond. De oorsprong is te vinden in het agrarische bedrijf. *Cultura* betekent van oudsher landbouw en het in cultuur gebrachte land. Van daaruit gaat de betekenis zich verbreden naar: veredeling, verfijning, vorming, beschaving van de geest. *Cultus* is: wat bebouwd is, verzorgd en onderhouden. In de samenleving gaat cultus vervolgens betekenen: beschaafde omgangsvormen, fatsoenlijk taalgebruik, ontwikkeld zedelijk besef, ontplooiing van geestelijke vermogens. Als dit in verband wordt gebracht met hoogwaardigheidsbekleders of de wereld van de goden, krijgt de cultus een religieuze lading: dienst(baarheid), huldebetoon, verering. Later zien we bij Augustinus de term '*Dei cultus*' (= dienst aan God), de eredienst die uitsluitend aan de alleen ware God toekomt.

In de loop van de geschiedenis zijn cultus en cultuur uit elkaar gegroeid. Men zou kunnen denken dat de liturgie in de cultuurverandering is meegegaan en steeds verschillende gedaanten heeft aangenomen. Bij nader inzien blijkt echter dat er evengoed gesproken kan worden over constanten temidden van alle veranderingen. De arke (de kast waarin de schriftrollen liggen) en de bima (spreekgestoelte) van de synagoge vinden we terug in de lezer en de

kansel in de kerk, terwijl de doopvont en de avondmaalstafel ook onveranderd blijven voortbestaan. Die constanten zien we ook in de inrichting van de plaatsen van samenkomst en in de rit en symbolen die worden gebruikt.

Kerk en cultuur ontmoeten elkaar en beïnvloeden elkaar. Zo'n ontmoeting laat sporen na. Zoals bij een goed gesprek tussen twee mensen er nadien altijd iets bij hen veranderd is, zo geldt dat ook voor de ontmoeting tussen kerk en cultuur.

Vanuit deze ontmoeting kan ook een antithese ontstaan, een tegenover elkaar komen te staan van kerk en cultuur. In de Bijbel lezen we daarvan vele voorbeelden. Daar waar de cultuur lijnrecht tegen Gods gebod ingaat, komt er een antiheidens getuigenis. Denk maar aan de strenge waarschuwing tegen de Molochcultus of tegen de vruchtbaarheidsriten van de Baälcultus.

Een andere mogelijkheid is dat er aanpassing komt. Daarbij kan de kerk zich aanpassen aan de cultuur, maar ook omgekeerd: de cultuur kan zich aanpassen aan de kerk. Deze laatste vorm doet zich nogal eens voor in zendingsgebieden. Soms komt het tot een kerstening van de samenleving. Soms worden culturele gegevens overgenomen en christelijk geduid. Denk bijvoorbeeld aan het gebruik van inlandse muziek in de christelijke eredienst.

Een derde mogelijkheid is dat er een dynamische relatie ontstaat tussen de christelijke boodschap en de cultuur. Dat wil zeggen dat ze wederzijds zo op elkaar inwerken dat er iets nieuws ontstaat. Een voorbeeld: in de 4e eeuw is het midwinterfeest van de *Sol Invictus* (*onoverwinnelijke zon*) gekerstend tot het Kerstfeest als de viering van de geboorte van Jezus Christus als het Licht der Wereld. Daarbij is de datum van dat heidense feest overgenomen.

In de geschiedenis van de kerk zijn er momenten aan te wijzen waarin er vanuit de kerk veel invloed is geweest op de cultuur. Bijbelvertalingen als die van Luther of de Statenvertaling hebben grote invloed gehad op de taal. Nog steeds zijn veel kunstuitingen niet

te begrijpen zonder kennis van de Bijbel. Dat een dergelijk proces niet altijd goed uitpakt, is ook bekend. In de Nazitijd hebben de ‘Deutsche Christen’ zich zozeer vereenzelvigd met de herlevende Germaanse cultuur, dat ze tegelijk ook de ideologie en de praktijk van het nationaalsocialisme accepteerden.

4.2 Schets van onze cultuur

Om een antwoord te vinden op de vraag wat de consequenties zijn van de huidige cultuur en het hedendaagse levensgevoel voor de eredienst, willen we eerst kijken naar enkele tendensen die in de huidige cultuur zijn waar te nemen.

Verandering

De samenleving is voortdurend in beweging. Sommige ontwikkelingen gaan heel snel, andere langzamer. Opmerkelijk is dat de veranderingen in cultuur en samenleving niet onder één noemer te vangen zijn. Aan de ene kant bijvoorbeeld is er verkilling en verharding waar te nemen, aan de andere kant is er behoefte aan warmte en geborgenheid.

Van overleven naar beleven

Eeuwenlang hebben mensen moeten vechten voor bestaanszekerheid. Tot en met de eerste helft van de vorige eeuw kunnen we daarom spreken van een *overlevingscultuur*. Daarna is er, mede door de toegenomen welvaart, een omslag gekomen en zien we in onze westerse samenleving een *belevingscultuur* ontstaan. Deze belevingscultuur is zowel in seculiere als christelijke kringen waar te nemen. De een gaat bijvoorbeeld bungy-jumpen, terwijl de ander op een praise-avond uit zijn dak gaat. Soms doet één persoon beide. In algemene zin kan gesteld worden dat ernaar wordt gestreefd om hier en nu optimaal geluk en genot in de wacht te slepen.

Gemeenschapszin

Er is een verlies aan gemeenschapszin. De identiteit en de keuzes van het individu worden niet (meer) zozeer bepaald door de gemeenschap waartoe men behoort. Mensen zijn wel aan elkaar verbonden via allerlei netwerken zoals werk, school, hobby, sport, kerk

en internet. De contacten zijn echter vaak vluchtig, flitsend en ook vrijblijvend.

Individualisme

Leefstijl en moraal worden sterk individueel ingevuld, de ander heeft er niets mee te maken. Waarden en normen liggen niet bij voorbaat vast. Wat de ene 'groep' goed vindt, wordt door de andere 'groep' juist als verkeerd of uitgesproken slecht gezien. Dezelfde diversiteit doet zich voor op het gebied van cultuuruitingen zoals muziek, literatuur, beeldende kunst, omgangsvormen. De algemene norm die overblijft is: respectvol met elkaar omgaan. Soms ontstaan toch weer gemeenschappelijke codes, die echter ook weer persoonlijk worden ingekleurd. Symbolen, rituelen, beelden, stilte of applaus spreken een eigen taal die goed kan aansluiten op emoties.

Beeldcultuur

Onze cultuur is hoe langer hoe meer een *beeldcultuur* geworden. Boodschappen die men op de ander wil overbrengen, worden vooral verpakt in pakkende beelden.

De invloed van de media en de moderne communicatiemiddelen op het leven van mensen is daarom ook niet gering. In het algemeen lenen deze middelen zich minder goed voor diepgang. Beelden moeten in korte tijd afwisselend zijn, anders is er geen aandacht meer en wordt het 'saai' gevonden.

Communicatie

De hedendaagse communicatiemiddelen kunnen ook bepalend zijn voor het gedrag van mensen. De mobiele telefoon bijvoorbeeld geeft soms aanleiding tot uitgesproken a-sociaal gedrag - luide telefoongesprekken in de trein, in gezelschap telefoneren, telefoneren met iemand elders en tegelijk deelnemen aan een gesprek met mensen in de nabije omgeving - zonder dat degene die zich daaraan schuldig maakt dat in de gaten heeft of dat zelf als asociaal bestempelt.

4.3 Christen in onze cultuur

Kerkmensen, christenen, zijn deelnemers van deze samenleving in de huidige cultuur. Ongetwijfeld heeft dat invloed op de wijze

waarop zij aan het kerkelijke leven deelnemen. Globaal genomen zijn er twee houdingen waar te nemen. Aan de ene kant is er een neiging om de genoemde tendensen al of niet (doel)bewust in de eredienst te importeren. Men kan dan niet meer uit de voeten met een kerk die qua stijl en vormen uit een wereld lijkt te komen die anders is dan de wereld waarin men dagelijks leeft. Aan de andere kant kan er een kritiekloze hang naar traditie zijn, waarbij men het liefst heeft dat alles blijft zoals het tot een bepaalde periode was. Dat vreemde van de kerk(dienst) wordt dan juist als een zegen ervaren. Tussen deze twee houdingen zijn allerlei nuances mogelijk.

Verandering

Voor de een kan de eredienst niet flitsend en beweeglijk genoeg zijn. Dat mag uitkomen in de muziek, de wijze waarop het evangelie wordt gecommuniceerd. Bijvoorbeeld pakkende, zichtbare beelden, interactie, drama, bepaalde genres muziek, gebruik van moderne media en communicatiemiddelen e.d. Een ander zoekt juist in de turbulentie van alledag rust en wordt (opnieuw) moe van zo'n turbulente eredienst.

Beleving

De grote nadruk op beleving, gevoel en emotie, doet ook de roep ontstaan om in allerlei onderdelen van de eredienst aan die behoefte te voldoen. Pas dan worden mensen aangesproken. Er zijn er die met deze ontwikkeling grote moeite hebben, hetgeen niet wil zeggen dat ze zonder gevoel of emotie zijn. Zij uiten zich alleen anders.

Gemeenschap en individualisme

Het individu staat in onze tijd op gespannen voet met de gemeenschap. Wanneer de vorm van de eredienst mensen niet bevalt, gaan ze shoppen. Men voelt zich ook niet meer zo gebonden aan het eigen kerkverband. In een nieuwe woonplaats wordt men niet meer per definitie lid van de kerkgemeenschap waartoe men behoort. Aansluiting wordt gezocht bij die gemeente die past bij de individuele beleving van geloof en eredienst.

Het kerkverband als zodanig staat ook onder spanning. Waar synodes mee bezig zijn, raakt voor het gevoel van veel mensen plaatselijke gemeenten nauwelijks meer.

Maar ook waar men in gemeenten mee bezig is, wordt niet direct door ieder gemeentelid als relevant ervaren. Vanzelfsprekend meedoen is er in veel gevallen niet meer bij.

Daarbij komt dat de sferen waarin mensen leven heel divers zijn. We spreken bijvoorbeeld over een jongerencultuur en ook die is niet eenduidig. We spreken van zestigers, dertigers, babyboomers waarbij iedere groep weer een eigen leefsfeer met zich meebrengt. Wanneer 's zondags de kerk betreden wordt, wordt dit alles niet afgeschud. Het blijft in hoofden en harten van mensen een rol spelen.

Beeldcultuur en communicatie

In een beeldcultuur wordt een eredienst die alle nadruk op het onzichtbare Woord legt en vooral met woorden de boodschap wil overbrengen, als saai en nietszeggend ervaren. De kerkdienst wordt ervaren als een subcultuur uit vervlogen tijden die moderne mensen, vooral jongeren, van zich vervreemdt.

Consumentisme en mondigheid

We leven in een consumentencultuur. Mensen zetten zich neer voor de buis of gaan op in het uitgaansleven om dit over zich heen te laten komen. Men vindt dat anderen, bijvoorbeeld de overheid, dienen te zorgen dat hun leven ongestoord kan voortgaan. Ook deze tendens kan de kerk raken. Daarnaast is er de toegenomen mondigheid. Wat men niet zint, wordt duidelijk naar voren gebracht. Autoriteit en gezag worden minder geaccepteerd.

Wie geroepen wordt om na te denken over de vormgeving van de eredienst op zondag, kan niet om deze feiten heen. De eredienst en de manier waarop we daarmee omgaan vindt niet op een eiland plaats, maar midden in de wereld. Wat zich daar afspeelt doet zich ook in meer of mindere mate in de gemeenten voor en raakt de harten en levens van gemeenteleden.

5 HANDREIKING

Als de ontmoeting van elkaar (God, gemeente, gemeenteleden), het vieren van de gemeenschap en het gedenken van de daden van God wezenlijk zijn voor de eredienst, moeten tendensen in de huidige cultuur in dat licht worden gesteld. Kunnen die tendensen de ontmoeting wezenlijk dienen of berokkenen ze juist schade?

Dit brengt ons bij de vraag op welke manier de kerk op bovengenoemde tendensen moet reageren, geformuleerd in opdracht b - vanuit de Schrift en de belijdenis van de kerk antwoord geven op de vraag wat de consequenties zijn van de huidige cultuur en het hedendaagse levensgevoel voor de eredienst.

Of: hoe kunnen we in de kerk hiermee omgaan, in het licht van wat wezenlijk is voor de eredienst op zondag. Is het mogelijk dat binnen dit kader hedendaagse culturele uitingen een plaats krijgen in de eredienst?

Vanuit wat eerder gezegd is over het wezen van de eredienst, kan gesteld worden dat geen enkel onderdeel van de eredienst benaderd kan worden zonder daarbij een aantal principiële vragen aan de orde te stellen. De onderdelen van een eredienst staan niet los van elkaar. Het lied en de muziek in de eredienst, de (voor)lezing van de Heilige Schrift, de viering van het Heilig Avondmaal, de bediening van de doop, de gebeden, de inzameling van gaven, het uitspreken van de belijdenis, en zoveel meer, zijn onlosmakelijk verbonden met de dienst die verricht wordt door de Hogepriester 'die gezeten is ter rechterzijde van de troon der majesteit in de hemelen' (Hebr. 8:1v.). Alle onderdelen van de eredienst zullen daarmee in relatie moeten staan. Dat vormt ook de samenhang tussen de verschillende onderdelen.

Als enkele summiere aanwijzingen worden gegeven over de wijze waarop we in de eredienst zouden kunnen omgaan met de uitingen van de huidige cultuur, is het niet te bedoeling om voor te schrijven hoe het in elke gemeente moet. De aanwijzingen geven aan hoe het

zou kunnen, al naar gelang de omstandigheden. Ze sporen er ook toe aan om er verder over na te denken.

5.1 Beweeglijkheid

Bij deze tendens speelt leeftijd, leefsfeer en karakter van mensen een rol. Jongeren zijn vaak beweeglijker, dynamischer en leven flitsend. Maar er zijn ook ouderen die dit bij zichzelf herkennen. Dat de boodschap van het evangelie op een wijze wordt gebracht die hen aanspreekt in hun belevingswereld, is een goed streven. Dat het reageren op die boodschap ook tot uiting komt op een wijze waarin zij zich herkennen, is begrijpelijk. Het probleem is echter dat dezelfde gemeenschap ook mensen kent die anders in elkaar zitten qua karakter en die een andere sfeer van leven kennen. Ook zij hebben recht op een aansprekende boodschap en op de mogelijkheid om op de hun geëigende wijze te reageren. Aan deze verschillen in één gemeente recht te doen, is een spannend proces dat vraagt om veel wijsheid.

Variatie en beweeglijkheid mogen geen oppervlakkigheid impliceren. De samenkomst van de gemeente is immers van een heel bijzondere orde. De ontmoeting tussen de HERE en zijn volk is niet iets vanzelfsprekends. Het is de Heilige die in het midden van zijn volk verkeert. Dat vraagt van dat volk een houding van eerbied en ontzag.

5.2 Belevingscultuur

Beleving en emotie zijn theologisch niet neutraal. Concrete uitingen van beleving in de eredienst moeten tegen het licht van de Schrift en belijdenis worden gehouden.

Genieten van geluk of kunst bijvoorbeeld is niet verboden, maar Bijbels gezien is de vrede van God die alle verstand te boven gaat het hoogste goed dat alle geluk en ongeluk overstijgt (Ps. 4:8; Ps. 16; Fil. 4:7). We zijn onderweg als pelgrims naar een ander, een beter vaderland (Hebr. 11:13v.). Het christelijke leven kent iets van het 'nog niet' en doet verlangen naar de volmaakte vervulling van Gods beloften (Rom. 8:23v.; Fil. 3:20v.). Blijdschap en vreugde over het heil staan in het kader van ballingschap en pelgrimage. We zijn in den vreemde en we zijn onderweg naar het vrederijk dat komt.

Bepaalde, voor sommigen ultieme, belevingen kunnen uitgesproken schadelijk zijn voor lichaam en geest. Te denken valt aan bepaalde opzweepende ritmiek of geluids- en lichteffecten in muziek die jongeren aanspreekt. Wat schadelijk is voor lichaam en geest, is zonder meer niet geëigend voor de eredienst.

Bovendien is het van belang om te zien dat ons gevoel soms in de weg kan staan voor een waar geloof. Het heil ligt buiten onszelf in Christus Jezus. Dat is iets wat wij graag willen voelen, maar onze redding staat of valt niet met ons gevoel. Luther zou het zo zeggen: ‘soms geloof ik met mijn gevoel en dat is prachtig. Maar ik geloof ook zonder mijn gevoel. En soms geloof ik zelfs dwars tegen mijn gevoel in’. In onze belevingscultuur is het misschien wel meer dan ooit belangrijk om met de Reformatie te benadrukken, dat de werkelijkheid van ons heil – God zij dank! – niet afhankelijk is van ons voelen en ervaren. Wanneer beleving en emotie een te grote nadruk gaan krijgen is het gevaar niet denkbeeldig dat we ons heil in onszelf gaan zoeken, en daarmee met lege handen komen te staan.

5.3 Verlies aan gemeenschapszin

Hoezeer een mens zich ook als individu mag thuis voelen in de kerk, individualisme is een kwaad dat het wezenlijke van het kerk-zijn aantast. Op dit punt wordt een grote spanning gevoeld. Het valt dan ook niet mee de gemeenschap hoog te houden. Veel mensen hebben daar geen boodschap (meer) aan. We zouden op dit terrein van een uitdaging kunnen spreken. De belevingswereld van mensen en de uitingen die daarbij horen, zijn zeer divers. Bepaalde vormen van bijvoorbeeld muziek spreken vooral jongeren aan. Bij ouderen liggen deze vaak slecht in het gehoor. Het omgekeerde is ook waar.

Betekent dat nu dat we in de kerk voor één bepaalde vorm moeten kiezen? Om die weg in te slaan, heb je wel goede argumenten nodig. Waarom zou de ene vorm wel in de kerk passen en de andere niet? Kunnen ‘de negers met hun loftrumpet’ niet, en Ambrosius met zijn ‘Te Deum’ (Gez. 265) wel?

Een oplossing wordt soms gezocht in aparte diensten voor bepaalde

categorieën. Wanneer er een erkenning is van elkaars eigenheid en er ook op een of andere manier gestalte gegeven wordt aan gemeenschap met elkaar, zou dat misschien een begaanbare weg kunnen zijn. Dit lijkt misschien het gemakkelijkst. Toch is het niet de juiste weg. Zo wordt toch de gemeenschap doorbroken want je aanvaardt elkaar alleen voor zover je niet in elkaars nabijheid hoeft te zijn.

Het is de kunst om een goede mix te vinden, waarbij zowel ouderen als jongeren zich herkenbaar kunnen uiten. Het gaat om elkaar aanvullen in gemeenschappelijkheid en niet om gescheiden optrekken met respect voor elkaar. Dat vraagt veel geduld en openheid. Dit kan ook beleefd worden in het licht van wat de apostel Paulus zegt: De een achte de ander uitnemender dan zichzelf (Fil.2:3). Bij alle verscheidenheid blijft de indringende vraag: is hetgeen wij doen tot Gods eer? Daarbij mag ook de kwaliteit ter sprake komen. Wanneer wij God eren, willen we Hem toch grootmaken met het beste dat we van Hem hebben gekregen. Dat is de Here God waard; daarmee wordt Hij geëerd. In de eredienst mag men de beste gaven ook naar waarde schatten. Niet ieder is 'kunstvaardig' (vgl. Ex. 28:3; 31:6; 35:10,25,26; 36:1,2). Ook in missionair opzicht is het van belang. Kwaliteit spreekt aan en maakt nieuwsgierig.

5.4 Vormen van communicatie naast het Woord

Wanneer gebruik gemaakt wordt van middelen die vanuit de huidige cultuur op ons afkomen – bijvoorbeeld een beamer, bepaalde muzikale vormen, theater, film, beeldende kunst - dan dient men zich van tevoren af te vragen of deze dienstbaar kunnen zijn aan wat wezenlijk is voor de liturgie. Dient het de gemeenschap - in al zijn geleidingen - of schaadt het die juist? Is het tot eer van God of plaatst het de mens en zijn kennen, kunnen of gevoelen in het middelpunt?

Het gebruikmaken van andere communicatiemiddelen dan het woord is niet vreemd. Ook in de Bijbel komen we communicatie tegen op een andere wijze dan (alleen maar) het gesproken woord. Het Hebreeuwse woord 'dabar' kan vertaald worden met 'woord', maar ook met 'daad, ding'. Als zodanig kunnen ook gebeurtenissen, gebaren, bepaalde handelingen, fungeren als een woord. Het woord

geschiedt, wordt of is tastbaar in gebeurtenissen, handelingen, in de geschiedenis van mensen en volken. Profeten moesten soms symbolische handelingen verrichten die golden als een woord van de HERE.

Gebruikmaken van middelen die in de schepping gegeven zijn om het Woord van de HERE door te geven, of om de ontmoeting in de ruimste zin van het woord te vieren, is dus op zich niet verkeerd. Toch is het gesproken woord in de Bijbel dominant, ook al is Gods spreken tegelijk ook een daad, een gebeurtenis. Het moet gehoord worden, ook al is horen tegelijk ook doen wat er gezegd wordt.

De Reformatie was uiterst kritisch t.a.v. het gebruik van beelden als de zogenaamde boeken der leken. Deze kritiek was vooral gericht tegen het cultische gebruik waarbij de beelden van heiligen werden vereerd en de heiligen zelf werden aanbeden. Deze negatieve houding geldt echter niet t.a.v. symbolische handelingen, beeldspraak en gelijkenissen. Er is dan ook geen principieel bezwaar om allerlei hulpmiddelen te gebruiken om woorden te verhelderen en in het leven van mensen te laten landen. Wel is het zo, dat het gevaar bestaat dat de hulpmiddelen belangrijker worden geacht dan waar het in de eredienst ten diepste om gaat. Daarom dient het volgende in acht genomen te worden:

Het gebruik van hulpmiddelen is ondergeschikt aan het Woord en dient ter ondersteuning van de hoorbare verkondiging van het evangelie. Het soort hulpmiddelen zal moeten passen bij het karakter van de eredienst dat de sfeer ademt van enerzijds vertrouwen in de HERE en anderzijds eerbied en ontzag voor Hem. Het gebruik van hulpmiddelen dient beperkt te zijn. Het dient niet in mindering te komen op de hoorbare, woordelijke verkondiging van het evangelie. Hierbij geldt dat er in de ene gemeente meer acceptatie van dergelijke hulpmiddelen kan zijn dan in een andere gemeente.

Overigens dienen we ons er bewust van te zijn dat de echte communicatie door de Heilige Geest tot stand wordt gebracht. Dat mag ons er echter niet van weerhouden om zo helder mogelijk te zijn. Daar kunnen moderne hulpmiddelen ons bij helpen.

5.5 Passiviteit en mondigheid

Een spanningsveld dat in gemeenten naar voren kan komen is dat tussen passiviteit en mondigheid. Er zijn mensen die geen actieve inbreng willen. Dat kan voortkomen uit een negatieve houding, zich willen laten bedienen en alles over zich heen willen laten komen. Het kan ook het gevolg zijn van de overtuiging dat de inbreng van de voorganger voldoet. Maar door het toegenomen opleidingsniveau en mondigere opvoeding, zijn er ook mensen die geen genoeg willen nemen met eenrichtingsverkeer. Men wil zelf een bijdrage leveren aan de eredienst door bijvoorbeeld een getuigenis, het uitspreken van een gebed of door muziek. Aan deze tendensen kan worden tegemoet gekomen als er een goed draagvlak voor is in de gemeente. Daarbij mag nooit de persoon in het midden van de belangstelling komen te staan. Bij een getuigenis dient het te gaan om Gods werk, het gebed moet tot stichting dienen en muziek zal tot Gods eer dienen te zijn.

5.6 Samenvatting

Wij zouden het antwoord op vraag a., wat is ten diepste de zondagse eredienst van de gemeente, als volgt onder woorden willen brengen.

Een eredienst is een ontmoeting van God en zijn gemeente, die door Hem is samengeroepen. God komt in zijn Woord en de gemeente mag in die ontmoeting antwoorden.

Met betrekking tot vraag b. zijn we enkele tendensen tegengekomen in de huidige cultuur en het hedendaagse levensgevoel. De consequenties daarvan voor de eredienst stippen we voorzichtig aan; er zijn geen eenduidige antwoorden op te geven. In het algemeen kan gezegd worden dat het wezen van de eredienst criterium dient te zijn waarnaar alles wat we doen of nalaten in de eredienst beoordeeld moet te worden.

Beweeglijkheid

Er zijn geen principiële redenen om binnen het raam van het wezen van de eredienst geen variatie aan te mogen brengen in vormgeving

en uitingen in de eredienst. Gewaakt dient te worden voor oppervlakkigheid.

Belevingscultuur

Het verlangen naar beleving is in de huidige cultuur sterk materieel gericht en wordt bepaald door goede gevoelens. Het moet vooral leuk, ‘cool’ zijn. Hier past een uiterst kritische houding. Beleving is theologisch geen neutraal verschijnsel. Wezenlijk voor het christelijk geloof is leven van verzoening. In de grootste ellende wordt dit niet teniet gedaan. Ook al mag in en door de Heilige Geest het heil ‘reeds’ ten volle ons deel zijn, het volmaakte genieten ervan is er ‘nog niet’. We zijn als pelgrims onderweg en dat is bij tijd en wijle helemaal niet leuk, ‘cool’.

Gebrek aan gemeenschapszin

Aparte diensten voor bepaalde categorieën in één gemeente zijn niet de juiste weg. Hoe moeilijk dat ook kan zijn, bij alle diversiteit in uitingvormen is ons de opdracht gegeven elkaar te aanvaarden zoals Christus ons aanvaard heeft. Het is de kunst om een goede mix te vinden, waarbij zowel ouderen als jongeren zich herkenbaar kunnen uiten.

Andere vormen van communicatie naast het gesproken woord

Er is geen principieel bezwaar om hulpmiddelen te gebruiken om woorden te verhelderen en in het leven van mensen te laten landen. De echte communicatie wordt weliswaar door de Heilige Geest tot stand gebracht, maar dat mag ons er niet van weerhouden om zo helder mogelijk te zijn. Daar kunnen moderne hulpmiddelen ons bij helpen. Daarbij dient er wel voor gewaakt te worden dat de hulpmiddelen niet belangrijker worden geacht dan waar het in de eredienst ten diepste om gaat.

Passiviteit en mondigheid

Er kan meer inbreng zijn vanuit de gemeente, echter daarbij mag nooit de persoon in het midden van de belangstelling komen te staan. Paulus biedt in 1 Korintiërs 14 ruimte hiervoor, maar geeft als norm “dat alles moet tot stichting geschieden”.

BUIJTEN & SCHIPPERHEIJN
AMSTERDAM